

Щодо співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному процесі України

Питання встановлення нормальних взаємовідносин між державою у особі його представника, що веде процес, і особистістю у випадках скоєння злочину як найнебезпечнішого правопорушення у цивілізованому суспільстві є надзвичайно актуальними і складними.

Труднощі у пошуках відповіді на них обумовлені тією обставиною, що для будь-якої державної організації суспільства характерним є такий стан, коли особа прагне до свободи, а публічна влада – до її обмеження (в цьому якраз і проявляється закон єдності і боротьби протилежностей). І якщо публічній владі для боротьби із злочинністю кримінальний процес не потрібний, достатньо заходів оперативного характеру, то особистості кримінальний процес життєво необхідний як гарантія того, що влада буде застосована у розумних межах і не переросте у свавілля.

Особисте і публічне є тими протилежностями, у взаємодії яких розвивається кримінальний процес, полягає його сутність. У кожній процесуальній нормі відбивається ця суперечлива єдність і не завжди тут панує рівноправ'я і спокій.

Зараз, коли головним напрямком судово-правової реформи стала ідея зміни соціальних цінностей на користь конкретної людини, особливого значення набули питання співвідношення публічних і диспозитивних начал судочинства, підстав обмеження свободи вибору у кримінальному процесі.

Загострення криміногенної ситуації не тільки в Україні, а й в усьому світі обумовлює активність законодавства щодо радикальної зміни кримінальної політики, оновлення як судової системи, так і нормативної бази взаємовідносин суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Публічність, як відомо, це діяльність відповідних державних органів по розслідуванню кримінальної справи в державних інтересах незалежно від волі і розсуду інших осіб. Диспозитивність розглядають як закріплену в законі міру свободи суб'єктів кримінального процесу по розпорядженню процесуальними правами.

Наразі ці об'єктивні правові явища ретельно досліджуються науковцями. Одним із результатів наукового пошуку у даній сфері є протиставлення публічної влади – особистості. Тим самим публічні і приватні інтереси, так би мовити, розводяться.

Така ситуація характерна для часів жорсткої державної влади, коли об'єктивні положення права опинилися в залежності від державної політики. При цьому існування інтересів окремої особи визнавалось явищем негативним або відкидалось взагалі. Державний інтерес вбачався як рушійна

⁹⁶ Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

сила праворегулювання. Висловлювалися й інші точки зору – протилежні, коли визнавалося домінування приватного інтересу над суспільним.

Але будь-які крайнощі породжують протиріччя. У правовій доктрині це призвело до розділення функціонального цілого – на публічний і приватний інтерес.

Розділяти їх не можна хоча б тому, що публічність – це загальноправове правило побудови суспільства взагалі. Публічне є підґрунтям і приватного права тому, що певні моделі поведінки в цій сфері закріплені державою через правові механізми з метою охорони особистих майнових і немайнових інтересів.

Публічність можна визначити як суть і дух права, сукупність найменших неподільних частин, якими є приватні інтереси. Приватні інтереси, таким чином, не можуть існувати без публічного інтересу.

Але в окремій галузі права необхідно розмежовувати сфери переважної дії приватного і публічного. Кримінальний процес базується на імперативній моделі побудови нормативного матеріалу. Схематично її елементи можна визначити як «правовий обов'язок + відповідальність» на відміну від диспозитивної моделі, яка зводиться до елементів «суб'єктивне право + юридичні гарантії».

Слід відзначити, що можливість розпоряджатись своїми правами (диспозитивність) передбачалась КПК і раніше, і зараз. Останнім часом до таких традиційних диспозитивних прав, як: давати свідчення, користуватись послугами захисника, перекладача, ознайомлюватися з матеріалами справи і т.д. «Малою судовою реформою» додалися й інші, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням потерпілих з винними особами, що вчинили злочин вперше (ст. 12 КК); вибору складу суду (ст. 17 КПК); обов'язкових для суду відмови прокурора від обвинувачення (ч. 2 ст. 282 КПК); дослідження доказів у суді, якщо вони є належними і допустимими (ч. 3 ст. 253 КПК). Згода сторін має вирішальне значення при визначенні обсягу доказів, що будуть досліджуватись у суді (ч. 3 ст. 299 КПК).

Такі реформації викликали дискусії серед вчених процесуалістів. У наукових публікаціях в останній час лунає занепокоєність зростаючою динамікою процесів у законодавстві, що на думку окремих науковців не відповідає цілям кримінального процесу. Відзначається, що зосередження уваги виключно на правах жертви задовольняє жертву, тоді як покарання повинно мати публічний характер і не бути питанням тільки приватного інтересу.

Виникають запитання: де ті розумні межі розширення диспозитивності у кримінальному судочинстві і в чому полягає збалансованість публічних і диспозитивних засад, з якими пов'язується надія на правопорядок?

Думається, що оптимальним в нинішніх умовах вбачається таке співвідношення публічності і диспозитивності, яке, з одного боку, забезпечувало б умови для захисту прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, спонукало їх до активної участі у судочинстві, а з

другого – давало надію решті членів суспільства на справедливість, яку зазвичай пов'язують з необхідністю встановлення істинних обставин справи. У найбільш загальному вигляді це знаходить своє відбиття у положенні ст. 2 КПК «Задачі кримінального судочинства»: «...викриття винних та забезпечення правильного застосування закону».

Цікаво, що редакція ст. 2 з 1992 р. змін не зазнала, в той час як «Малою реформою» кардинально змінено підходи до вирішення цих завдань. Неабиякі надії тепер покладаються на змагальність процесу, законодавчо обмежується ініціатива суду у пошуках істини (ст. 282, 296, 303 КПК), запроваджуються скорочені форми судового розгляду кримінальних справ, скасовано ревізійні начала перегляду вироків (ст. 365 КПК) та інш.

Чи забезпечують такі кроки законодавця досягнення цілей кримінального судочинства?

Цілком логічним є те, що побудова кримінального процесу на змагальній основі зумовила розширення засад диспозитивності задля того, щоб сторони могли ефективно використовувати свої права. На думку одних вчених це повинно сприяти встановленню істини: «у спорі народжується істина». Інша думка є діаметрально протилежною: «спір може й поховати істину».

До цікавих висновків дійшли деякі автори, проаналізувавши прагнення вітчизняного (та й російського) законодавця заперечити відповідні міжнародні стандарти судочинства. Вони вважають, що саме ідеологія у кримінальному судочинстві витіснила таке поняття, як «істина», і платою за це є пасивність суду.

Насправді це не зовсім так, бо наразі зберігається така апеляційна підстава для скасування судового рішення як неповнота, однобічність і необ'єктивність дослідження обставин справи. Отже, суд зобов'язаний під загрозою скасування вироку всебічно, повно і об'єктивно досліджувати обставини справи. Є ще достатньо норм, щоб забезпечити суду активність його дій (ч. 1 ст. 66, ч. 1 ст. 67, ч. 1 ст. 257 КПК).

Однак, з такою сукупністю норм не узгоджуються положення ст. 282 КПК щодо обов'язку суду прийняти відмову прокурора від обвинувачення і не продовжувати пошуків істини. Таке становище усуває взаємодію двох начал у кримінальному процесі, що не є нормальним.

Диспозитивність передбачає активну роль суду, оскільки свобода заінтересованих осіб розпоряджатись своїми правами зумовлює необхідність не тільки допомоги, а й контролю з боку суду. Законодавцю у подальшому слід визначитись із концепцією цілі кримінального судочинства, внести зміни в чинний КПК, які б свідчили про послідовність у виборі моделі правового регулювання (останній проект КПК не усуває проблему, бо в одній статті на суд покладається обов'язок пошуку істини (ч. 6 ст. 10 КПК), а в інших – знімається (ст. 26, ч. 3 ст. 403 КПК).

Диспозитивність не суперечить принципу публічності, оскільки повинна ретельно регламентуватись законодавством. Законодавець дещо стримує диспозитивні засади у кримінальному процесі, застосовуючи

оціночні поняття типу «в необхідних випадках», «може бути», «з дозволу слідчого», зв'язку «або». Саме тому, що оцінювати правову ситуацію за законом зобов'язана особа, яка веде процес (публічність), вона це має робити, дотримуючись принципів кримінального судочинства.

Учасники, в свою чергу, вправі оскаржити процесуальні рішення до відповідних інстанцій (диспозитивність), у тому числі, і у суді. У наявності баланс у використанні імперативних і диспозитивних методів регулювання відносин. «Розумним» він буде вважатись тоді, думається, коли буде регламентована можливість оскарження не всіх рішень, а тільки тих, які суттєво обмежували б права і свободи особи.

На фоні численних нововведень у КПК, пов'язаних з розширенням диспозитивних засад кримінального судочинства, впродовж значного часу діють положення, безпосередньо пов'язані з правами учасників процесу, які фактично не наповнені конкретним процесуальним змістом і потребують законодавчого втручання. Так, необхідно врегулювати процес подання доказів учасниками кримінального процесу й іншими особами тим органам, які ведуть процес. Процесуальна форма такого подання має включати відомості про походження об'єктів подання, маніпуляції з ними, інші відомості, значущі для справи, оскільки такі об'єкти виникли поза кримінальним процесом. Для прийняття правильного рішення про належність цих об'єктів до справи доцільно зафіксувати думку особи, яка їх надає, про те, яким чином ці об'єкти стосуються справи.

Диференціація процесуальної форми (спрощений порядок судового розгляду), інші види розширення диспозитивних засад багатьма фахівцями розцінюються як наслідок тиску злочинності. Сучасні правові системи передбачають різні способи розвантаження судів, а значить, і економії коштів на їх утримання. Це і «призначення покарання за згодою сторін», і «штраф за згодою», і «поштовий дозвіл», «медіація» тощо.

Оскільки введення в національну систему судочинства нетрадиційних або нових форм правового регламенту кримінально-процесуальних відносин може мати і зворотний ефект, доцільно, перш за все, враховувати національну ментальність та історичні традиції в царині законодавчої і правозастовчої діяльності, вивчати міжнародну практику застосування соціально-орієнтованих технологій і ширше втілювати в життя експериментальні норми в правозастосовчий процес.